

ТАЇРОВА-ЯКОВЛЕВА Т.
КОЛІЇВЩИНА: ВЕЛИКІ ІЛЮЗІЇ. – К.: Клю,
2019. – 256 с.

Ім'я докторки історичних наук, професорки Санкт-Петербурзького державного університету Тетяни Таїрової-Яковлевої добре відоме в Україні. Це україністка номер один у Росії, авторка дванадцяти монографій (у тому числі біографії гетьмана І.Мазепи), багатьох статей та археографічних публікацій, художніх творів (!), переважно присвячених козацькій проблематиці. Утім цього разу вона звернулася до дещо іншої тематики – Коліївщини. Хоча про ті події у загальних рисах знає практично кожен школяр, але в радянській історіографії ця дуже складну й суперечливу

проблему майже не досліджували, тому залишається чимало «білих плям», нагромадилося багато стереотипів.

Відразу треба сказати, що всупереч сподіванням авторка пише не стільки в подієвому ключі, скільки з геополітичного ракурсу («нас цікавить широкий контекст подій, рушійні сили та ідеї», с.4). Тож власне перебігу подій присвячено лише два з шести розділів книги (с.168–244), тобто менше третини тексту.

У першому розділі – «Правобережжя і козацька ідея» – розглядається передісторія повстання. Відлік подій починається з XVI ст. Абсолютно правильно підкреслюється зв'язок гайдамаків із козаками, повстанцями Северина Наливайка та Богдана Хмельницького, Гетьманщиною, характеризується ситуація на Правобережжі (реставрація гніту Речі Посполитої, повстання 1750 р. тощо). Слушно критикується тенденція недооцінювати мазепинський період в історії регіону. Однак, на наш погляд, не варто вважати «ілюзією» прагнення гайдамаків відродити Гетьманщину. Так, їм, попри намагання, не вдалося цього добитися, але шанс на перемогу був. У ситуації, коли відбувалися буржуазні революції (вже здобули незалежність США, а до вибуху у Франції залишалось двадцять років) можна було досягти прогресу й на Правобережжі, зокрема ліквідувати кріпацтво та розвивати вільне козацьке (фермерське) землеробство. Не варто також уважати, що С.Палій у 1690-х рр. здійснював антитагарські походи, «шукаючи захисту у царя» (с.21). У той час він, як і Самусь та інші керівники майбутнього антипольського повстання 1702 р., були підданими короля Речі Посполитої, навіть перебували на королівській службі. Оскільки Річ Посполита й Московська держава були тоді союзниками, то немає нічого дивного, що вони здійснювали спільні походи проти Криму та ногайських орд. Дуже добре це ілюструє журнал коронного гетьмана Яблоновського, котрий зберігається в бібліотеці Чарторийських у Кракові (рукопис №1949). Нарешті не варто вважати відкритим питання

про відповідальність російської сторони за здачу Чигирин в 1678 р. Зрада Москви очевидна. Про це свідчать і накази та інструкції царя Федора, переговори російських дипломатів із турецькими, мляві дії військ князя Ромодановського, хоча вони вдвічі переважали турецькі сили.

Другий розділ – «Імперія і Правобережна Україна» – як нам видається, найважливіший. Авторка чудово володіє матеріалом, добре аналізує ставлення до Коліївщини й узагалі до українського питання панівних кіл Російської імперії, насамперед Катерини II і графа П.Румянцова. Добре простежено формування цього аспекту поглядів імператриці, вплив на неї як зовнішніх подій (спроба перевороту В.Мировича, котрий, до речі, походив із козацької старшини, та гострий протест проти секуляризації монастирських земель вихованця Києво-Могилянської академії єпископа Арсенія Мацеевича), так і певних осіб, документів (записка графа Теплова) тощо. Можна цілком погодитися з тим, що ставлення імперського двору до Коліївщини було складнішим, ніж це досі уявлялося. На початковому етапі – «досить добродушне», але після подій у Балті (напад гайдамаків 16–18 червня 1768 р. на це місто в межах тодішньої Османської імперії), що загрожували війною з Туреччиною (вона таки почалася), усе докорінно змінилося (с.71). Є й інші позитивні моменти цього розділу, наприклад висновки про короткозорість політики графа Паніна щодо релігійних дисидентів у Речі Посполитій. Цікавий навіть короткий сюжет про гомосексуалізм одного з ідеологів українофобії в Російській імперії – графа Теплова.

Але є одне «але». Як у розділі, так і у цілій книзі при характеристиці політики Петербурга авторка уникає слів «колоніальна політика». Це звичне для російського офіціозу й навіть для частини західноєвропейських дослідників. Виходить, наприклад, що (тут усі згодні) Англія проводила таку політику стосовно Індії, Франція – відносно Алжиру, Іспанія – щодо індіанців і т. д. А от якщо загарбана територія лежить не десь за океаном, а межує з метрополією, це вже не колонія. Таким чином робиться спроба затушувати дійсний стан речей. Посилання на те, що деякі українці обіймали важливі посади в Російській імперії (скажімо О.Безбородько був канцлером), некоректні, адже, наприклад, в Османській імперії великим візиром був серб Соколович (відомо, що візирами там були і представники інших підкорених народів, ті ж вірмени). Але з цього аж ніяк не випливає, що Сербія чи Вірменія не були внутрішніми колоніями Туреччини. Залишається неспроясненим питання про «уніфікацію». Із погляду Катерини II та адептів імперської політики це було благом, а з перспективи пригноблених народів – виявом колонізаторської гнобительської політики. Насамперед ліквідація Гетьманщини та Запорізької Січі – удар по державності України, хоч як би не розписували це «благо» казенні імперські історики. До речі, сама ж авторка наводить красномовні слова Катерини II, котра наголошувала на необхідності визиску України, адже Росія від «гетманского правления почти и никакой от того народа пользы и доходов по ныне не имела», та вказувала на основні проблеми, що їх тоді треба було вирішити: «чужие законы и права», «мнимые привилегии и вольности», «примечаемая в народе внутренняя против великороссийского народа ненависть» (с.143). До речі, ця ненависть не була якоюсь ірраціональною, вироста не на порожньому місці. Це була відповідь народу на колоніальний гніт!

На наш погляд, бракує розповіді про прагнення гайдамаків відновити полково-сотенний устрій, Гетьманщину. Тут придалася б монографія українського історика П.Мірчука «Коліївщина: Гайдамацьке повстання 1768 р.» (Нью-Йорк, 1973 р.). Авторка її знає, але використовує явно недостатньо. До того ж П.Мірчука вона називає чомусь «американським істориком» (с.102).

Третій розділ – «Запорожці та Коліївщина» (с.88–134) – присвячено стосункам Січі з гайдамаками. Тут добре описується заснування Нової Січі, вороже ставлення Польщі до запорожців, питання, кого вважати запорожцями в контексті Коліївщини тощо. Важливі досить точні й підтверджені джерелами авторські підрахунки щодо участі запорожців у Коліївщині (серед засуджених «коліїв» їх було 126). Добре аналізується питання про імператорську «Золоту грамоту» коліям, якій довіряють і ряд польських дослідників (с.121–124, 131–133, 199–203). Авторка вважає, що тут маємо справу з фальсифікатом. Але вона заперечує популярну версію, що його автором був Мельхиседек Значко-Яворський і вважає, що «Золота грамота» була задумана й реалізована у союзі православних монахів Мотронинського монастиря, священників Чигиринського староства та запорожців. Хто саме був її автором, ми, мабуть, ніколи не дізнаємося, тому що всі учасники постаралися приховати істину (с.203).

Четвертий розділ – «Великі примари» – певною мірою продовжує сюжетні лінії другого розділу. Тут характеризується Гетьманщина, її проблеми, складні взаємовідносини з Російською імперією, посилення кріпацтва (заборони переходів селян, проведення Румянцевського опису тощо), політика Речі Посполитої щодо Правобережжя, котра прагнула до відновлення колоніального режиму як у часи «золотого спокою» перед вибухом Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр., роль православної церкви й таких її діячів, як Георгій Кониський, Мельхиседек Значко-Яворський та інші в боротьбі проти нав'язуваної Польщею унії. Закономірні слова авторки, якими вона завершує цей розділ: «Правобережжя опиняється на порозі релігійної війни» (с.166).

У п'ятому розділі – «Релігійна війна» або «дисиденти» (с.167–210) – якраз і розглядається це питання. Ґрунтовно, на міцній джерельній базі аналізується конфесійна ситуація на Правобережжі, наводяться факти переслідувань православних, політика правлячих кіл Речі Посполитої та Російської імперії щодо регіону, сейм 1767 р. Важливі слова історикіні: «У літературі поширена думка, що дії українського духовенства спровокувала Катерина II. Нам, навпаки, видається, що наслідком її політики багато в чому стали вчинки уніатського духовенства» (с.169). Із цим варто погодитися, але не забувати, що Росія вправно використала гасло «оборони православних» у своїх імперських інтересах.

У заключному шостому розділі – «Міфи Коліївщини» – авторка розвінчує ряд легендарних версій, як-от про арешт І.Ґонти та М.Залізняка, обставини страти І.Ґонти, масштаби страт гайдамаків у Кодні (насправді тут було вбито понад 400 осіб), про засудження «коліїв» у Росії і про їхню долю, яку змінив на краще вибух російсько-турецької війни 1768–1774 рр.

Таким чином, маємо нове та якісне дослідження складного й малодослідженого явища української історії. Хочеться побажати його авторці нових звершень на полі україністики!

Юрій Мицик (Київ)